

YUQORI SINIF O'QITUVCHILARIDA PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALAR NAMOYON ETILISHINING ILMIY ASOSLARI

*Namozova Latofat Rustamovna, Samarqand davlat universitetining
Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi*

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У УЧИТЕЛЕЙ СТАРШИХ КЛАССОВ

*Намозова Латофат Рустамовна, Преподаватель
Каттакорганского филиала Самаркандского государственного
университета*

SCIENTIFIC BASIS FOR THE MANIFESTATION OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCIES IN TEACHERS OF THE UPPER CLASS

*Namozova Latofat Rustamovna
Teacher of Kattakorgan branch of Samarkand State University*

nomozovalatofa@gmail.com

<https://orcid.org/2009-4005-4105-720x>

Annotatsiya: Ushbu maqola yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalar namoyon etilishining ilmiy asoslariga bag'ishlangan bo'lib, maqolada yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetentlik sifatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik usullari va ularni o'qituvchilarda tarkib toptirishning shart-sharoitlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, kompetentlik, pedagogik, psixologik, bo'lajak, ijtimoiy, maktab, ta'lim jarayoni.

Аннотация: Данная статья посвящена научным основам проявления психологической компетентности у педагогов старших классов, в статье приведены педагогико-психологические методы развития качеств психологической компетентности у педагогов старших классов и условия их содержания у педагогов.

Ключевые слова: учитель, компетентность, педагогический, психологический, будущий, социальный, школьный, образовательный процесс.

Abstract: This article is devoted to the scientific basis of the manifestation of psychological competencies in teachers of the upper class, and the article cites pedagogical-psychological methods of developing the qualities of psychological competence in teachers of the upper class and the conditions for their content in teachers.

Key words: teacher, competence, pedagogical, psychological, future, Social, school, educational process.

Kirish. Jahonda yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetentlikni rivojlantirishning zamonaviy modellari amaliyotga tadbiq etilmoqda. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) tomonidan amalga oshirilgan emotsional intellekt dasturlarida qatnashgan o'qituvchilarning 62%i stressni boshqarish qobiliyatlarida yaxshilanish qayd etilgan. Ushbu

dastur ishtirokchilari orasida o'quvchilarning sinfdagi intizomiy muammolari 27% ga kamaygan. Bundan tashqari, o'qituvchilarning talabalarga ko'rsatgan ijobiy munosabat darajasi 30% ga oshgan. Shuningdek, UNESCO hisobotiga ko'ra, dunyo bo'ylab o'qituvchilarning psixologik salomatligi va ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlanishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini

oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadigan pedagogik-psixologik moslashuvi, yuqori sinf o'qituvchilari psixologiyasini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Respublikamizda so'nggi yillarda davom etayotgan barkamol avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash jarayonlarida ularning kasbiy xususiyatlarini shakllantirish, ruhiy jihatdan voyaga yetishida psixologik kompetentliklarning o'rnini hamda uning muammolari tadqiqi alohida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda ta'lim tizimida yuqori sinf o'qituvchilariga zamonaviy kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlariga binoan 2022-2026-yillarda umumta'lim maktablarida yuqori sinf o'qituvchilarining psixologik kompetentligini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar joriy etilgan. Shu bilan birga, pedagoglar uchun maxsus psixologik treninglar soni 30% ga oshirilgan [1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarning namoyon etilishi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ko'plab tadqiqotlar o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi va ularning pedagogik jarayondagi muvaffaqiyatiga ta'sirini tahlil qiladi. Psixologik kompetensiya o'qituvchilarning o'z emotsiyalarini boshqarish, o'quvchilar bilan samarali muloqot qilish, stressli vaziyatlarni hal etish, hamdardlik va empatiya ko'rsatish kabi qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Kompetentlik muammosi G.M.Andreyeva, Y.A.Abulxanova-Slavskaya, V.P.Bederxanova, A.A.Bodalev, M.Kyarest, V.A.Labunskaya, A.N.Leontev, A.K.Markova, D.Mayers, Y.S.Mixaylova, A.V.Petrovskiy, S.L.Rubinshteyn, A.V.Xutorskiy, A.J.Yujaninova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

«Kompetentlik» tushunchasi dastlab kognitiv psixologiya sohasi vakillari tomonidan qo'llanila boshlagan. Ushbu tushuncha shaxsning o'zini-o'zi anglashi, o'z-o'zini hurmat qilishini belgilovchi omil bo'lib hisoblanadi va shaxsning umumiy xususiyatlari hamda uning kasbiy faoliyati xususiyatlaridan ko'ra ko'proq bog'liqligini bildiradi. «Kompetentlik» tushunchasi ko'plab psixolog olimlar B.S.Gershunskiy, E.F.Zeer, Yu.V.Kainova, V.A.Kalney, B.N.Komissarov,

J.K.Latishev, N.V Kuzmina, A.K.Markova, V.A.Slastenin o'z ilmiy ishlarida tahlil qilishgan. E.F.Zeer «Professional kompetentlikni» shaxsining ma'lum bir xususiyatlari integratsiyasi, kasbiy faoliyatning ma'lum bir turini amalga oshirish uchun kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar ierarxiyasi» deb ta'kidlaydi [2].

A.K.Markova «Professional kompetentlik»ni yanada chuqurroq o'rgangan holda quyidagilarni ko'rsatib o'tadi: - kasbiy ko'nikma; - kasbiy psixologik o'rni, kasb bo'yicha talab qilinadigan ko'nikmalar; - kasbiy samaradorlikka yo'naltirilgan individual sifatlar [3]. E.F.Zeerning ta'kidlashicha, kompetensiya nafaqat bilim va malakaning mavjudligi, balki, mazkur faoliyatni o'z vaqtida bajarish hamda o'zining kasbiy faoliyatida maksimal foydalana olishi bilan belgilanadi [4].

Deyarli barcha lug'atlarda «kompetentlik» va «kompetensiya» muammolari alohida bir kategoriya sifatida o'rganiladi. Kompetentlik ta'riflari bir-biriga juda o'xshash va bir-birini takrorlaydi, «kompetentlik» uchun yagona talqin bo'lmas-da, bu konsepsiya «har qanday tashkilot yoki mutaxassisning bilimlarga egalik qilish vakolatlari (huquq va burchlari) yig'indisi» deb talqin qilinadi. Shunday qilib, «kompetensiya»-bu «kompetentlik» so'zidan olingan termin bo'lib, insonning bilim, ko'nikma va malakalarni to'g'ri anglay olishiga, «kompetentlik» esa semantik tomondan birlamchi yo'nalish bo'lib, ularning interojamlanmasi, tizimi, shaxsning ma'lum bir tajribalari «jamlanmasi» ni bildiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shaxsiy rivojlanish va kasbiy shakllanish ijtimoiy kontekstining muvofiqligi muammosi kasbiy sifatlarni tadqiq qiluvchi jahon olimlarining ishlarida ham o'z aksini topgan.

L.B.Shneyder asos solgan kasbiy sifatlarni tadqiq qilishning zamonaviy yo'nalishida ushbu fenomen kasbiy o'zini-o'zi anglash sifatida ko'rib chiqiladi, bunda shaxs o'zini muayyan bir kasb va mehnat jamoasining vakili sifatida angelaydi, o'z «Men»ini kognitiv, emotsional xulq-atvor jihatdan tavsiflashda o'zini va boshqalardan farqli ekanligini aniqlaydi. Kasbiy sifatlarni tadqiq qiluvchi jahon psixologlari uchun psixik voqeliklarni tuzilmaviyligi va tizimliliigi tamoyili, sifatlarning genetik o'zaro bog'liqlik darajasini qidirish, kasbiy faoliyatni o'zlashtirish va amalga oshirish jarayonida sifatlarning shakllanishini tadqiq qilishga asos bo'lib xizmat qiladi. Bu jahon tadqiqotchilarining

an'anaviy va konseptual metodologik bazasi bo'lib, quyidagilarga xizmat qiladi: kasbiy faoliyatdagi sistemagenez, shaxsning kasbiy shakllanishi, mehnat faoliyati va boshqalar [5]. G'arb psixolog olimlari L.Stross va D.Mayerslar kompetentlik shaxsning ixtisosligi bo'yicha aniq faoliyatni bajarishda zarur bo'ladigan qobiliyatlar majmui, malakalarning namoyon bo'lishi, mas'uliyat hissining mujassamlashuvi natijasida paydo bo'ladigan tafakkur turi, deb tavsiflaydi [6].

Tahlil va natijalar. A.K.Markova kompetentlikni mazmun jihatdan tahlil qilib, uning jarayonli va natijali tomonlarini ajratib ko'rsatgan. Muallif kompetentlik tuzilmasini jarayon (pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot, o'qituvchi shaxsi) va pedagogik faoliyat natijalari, ya'ni ta'lim oluvchining ta'lim olganlik va tarbiyalanganlik nuqtai nazaridan tizimlashtirilgan [7].

Chunonchi, mehnat foyiatining barcha jihatlar uchun psixologik modul deb nomlanuvchi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar, kasbiy psixologik xususiyatlar ishtirok etadi. Shuningdek, kompetentlik tuzilmasi faoliyatning ichki vositasi, ya'ni motiv, bilim, ko'nikma va malaka kabi elementlarni qarab chiqish uning jarayonli va natijali ko'rsatkichlarini hisobga olish haqidagi tasavvur paydo bo'ladi. A.V.Xutorskiyning o'tkazgan ilmiy izlanishlarida, kompetentlik - o'ziga xos individual-psixologik xususiyat sifatida namoyon bo'lishi, kompetensiya esa insonning aniq bir muhitda samarali va sifatli faoliyati uchun zarur bo'lgan tayyorgarlikka qo'yilgan va oldindan belgilangan ijtimoiy talablardan iboratligini ta'kidlaydi [8].

Xorijiy tadqiqotlarda kasbiy rivojlanishni tahlil qilishda asosiy e'tibor qaror qabul qilishga qaratiladi. Shu bilan bir qatorda asosiy urg'u insonning kasbiy rivojlanishidagi muammoli vaziyatlarni qabul qilish va ularni bartaraf etish usullarini bilishini tahlil qilishga qaratiladi. Kasbiy o'zini-o'zi anglash borasida qaror qabul qilish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: muammoli vaziyatlarning yuzaga kelishi; -real imkoniyatlarni aniqlash; -imkoniyatlarni qator mezonlar yordamida baholash; -mashhurlikni yoqtirmaslik, rag'batlantirish yoki qanoatlantirish; -kasbiy karyeradagi o'sish, ishlab chiqarish faoliyatidagi qiyinchiliklar, ta'lim va ish joyidagi mavqe, -adekvat imkoniyatlarni tanlash va amalga oshirish, qarorlarning ijtimoiy dinamika bilan muvofiqligi [9].

Muayyan darajada namoyon bo'luvchi kompetentlik mezonlarini yuqori sinf o'qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirish omili sifatida yuqoridagi fikr va mulohazalarga tayangan holda, kompetentlikning har qanday ko'rinishining namoyon etilishi va rivojlanishi bevosita shaxsning turli darajadagi ijtimoiy-psixologik omillarining bevosita ta'siri asosida belgilanar ekan.

Bizning fikrimizcha, kompetentlik faqatgina shaxsning individual-psixologik xususiyati emas, balki irodaviy sifatlarni ham o'z ichiga oladi. Agarda ushbu irodaviy sifatlar bo'lmaganida edi yuqori sinf o'qituvchilari o'z kasbiy faoliyatlarini samarali tashkil qila olmas edilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yuqori sinf o'qituvchilarida psixologik kompetensiyalarni rivojlantirishning nazariy asoslari ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning kasbiy muvaffaqiyati va o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Psixologik kompetensiya o'qituvchining nafaqat bilim va ko'nikmalarini, balki hissiy barqarorlik, empatiya, va o'z-o'zini boshqarish kabi shaxsiy fazilatlarini ham qamrab oladi. Bu kompetensiyalar o'quv jarayonining sifatini oshirish va o'quvchilarning psixologik sog'lomligini ta'minlashga hissa qo'shadi.

Foydalangan adabiyotlar

- 1.Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Э.Ф.Зеер. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2013. - 416 с.
- 2.Маркова А.К. Психология профессионализма. 2-Изд. Юнайт, 2004. - 308 с.
- 3.Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. Изд-во «Академия», М., 2007. - 225 с.
- 4.Шнейдер Л.Б. Рабочая тетрадь по дисциплине «Психология семьи», М., МПСУ, 2014. -50 с.
- 5.Леви-Стросс К. Первобытное мышление. -М.: Республика, 1994. - С. 3-14.
- 6.Майерс, Д. Социальная психология/ Д. Майерс. - СПб.: Питер, 2018. - 800 с.
- 7.Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.В. Formirovanie motivatsii ucheniya.- М.: MGU, 1990.- 192 s.
- 8.Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы. // "Народное образование" журналы. - 2003. - № 2. - С. 58-64.
- 9.Психология счастья / М. Аргайл. - 2-е изд. - СПб.: Питер, 2003. - 271 с: ил. - Серия «Мастера психологии».